

ΤΟ ΕΓΚΑΙΝΙΟ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΣΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1980 ἄρχισαν οἱ ἐργασίες γιὰ τὴ διάνοιξη τῆς νέας ὁδοῦ Γ' Σεπτεμβρίου καὶ τὴν τοποθέτηση μεγάλου ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ κάτω ἀπὸ τὸ δρόμο. Τὶς ἐσκαφές ἐπέβλεπε ἡ ἸΣΤ' Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων. Στὸ τμήμα τοῦ δρόμου ἀνάμεσα στὴ λεωφόρο Στρατοῦ καὶ στὴν ὁδὸ Κονίτσης τὰ μηχανήματα ἀποκάλυψαν σὲ μεγάλη ἔκταση χριστιανικούς τάφους καὶ ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης ἀνέλαβε τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου¹.

Ἡ ἐρευνα ἀποκάλυψε χριστιανικὸ νεκροταφεῖο, ὀργανωμένο γύρω ἀπὸ ἓνα μεγάλο κοιμητηριακὸ ναό. Ἀπὸ τὸ ναὸ ἔχει ἀνασκαφῆ μόνον τὸ ἀνατολικὸ τμήμα του γιὰτὶ ὁ ὑπόλοιπος βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὶς ἐγκαταστάσεις τῆς Διεθνούς Ἐκθεσης Θεσσαλονίκης, δυτικὰ ἀπὸ τὴν ὁδὸ Γ' Σεπτεμβρίου². Ἡ ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, στὴ μορφή πού διασώθηκε, περιλαμβάνει ἡμικυκλικὸ τοῖχο μὲ ἀντηρίδες ἐξωτερικὰ καὶ ὁμόκεντρο ἡμικυκλικὸ συμπαγὴ πυρήνα τοιχοποιίας — ὑποθέτουμε γιὰ τὴ στήριξη σύνθρονου. Ἀνάμεσα

1. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε κάτω ἀπὸ μεγάλη πίεση χρόνου γιὰ γρήγορη ἐρευνα καὶ ἀπελευθέρωση τοῦ χώρου ὥστε νὰ ὁλοκληρωθεῖ τὸ ἔργο τοῦ νέου δρόμου. Τελικὰ ἐξασφαλίστηκε ἡ διατήρηση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ ἀποφασίστηκε ἡ κατασκευὴ ὑπερυψωμένης γέφυρας πάνω ἀπὸ αὐτὸν γιὰ τὴν ἀνεμπόδιστη κυκλοφορία τοῦ αὐτοκινήτου δρόμου. Ὁφείλουμε νὰ τονίσουμε τὸ θερμὸ ἐνδιαφέρον πού ἔδειξε γιὰ τὴ διάσωση τοῦ μνημείου ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κ. Παντελεήμων. Πολύ θετικὴ ἦταν ἐπίσης ἡ συμπαράσταση τοῦ 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖο μὲ ψήφισμά του τόνισε τὴ σημασία τοῦ εὐρήματος καὶ τὴν ἀνάγκη διάσωσής του.

2. Τὸ νεκροταφεῖο δημοσιεύει ἡ ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐ. Μαρκῆ-Ἀγγέλου καὶ τὸ ναὸ ἡ ἐπιμελήτρια κ. Δ. Μακροπούλου, οἱ ὁποῖες ἐπέβλεψαν ἀντίστοιχα τὴν ἀνασκαφικὴ ἐρευνα.

στὸν κτιστὸ πυρήνα καὶ στὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο δημιουργεῖται κύκλιο, σὲ ἐπίπεδο χαμηλότερο ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ Βήματος³. Ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ κύκλιου ἀνεβαίνουμε στὸ Ἱερὸ Βῆμα μὲ δύο μικρὲς κλίμακες στὰ ἄκρα τῆς ἀψίδας (εἰκ. 1). Ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν ἐρμηνεύειά τοῦ μνημείου εἶναι ἡ ὑπαρξὴ καμαροσκέπαστου τάφου στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Βήματος⁴.

Μέσα στὸ χῶρο τοῦ Ἁγίου Βήματος, δυτικὰ ἀπὸ τὸ συμπαγὲς ἡμικύκλιο τῆς ἀψίδας, βρέθηκε ὑπόστρωμα δαπέδου ἀπὸ κεραμικὸ κονίαμα πάνω σὲ ὑποδομὴ ἀπὸ λιθορριπὴ. Τὸ κονίαμα ἔχει τὰ ἴχνη τοῦ ἐσκαπτικοῦ μηχανήματος πού ἐργάστηκε ὡς αὐτὸ τὸ βάθος, καταστρέφοντας πιθανότατα, σημαντικὰ στοιχεῖα τοῦ μνημείου. Κάτω ἀπὸ

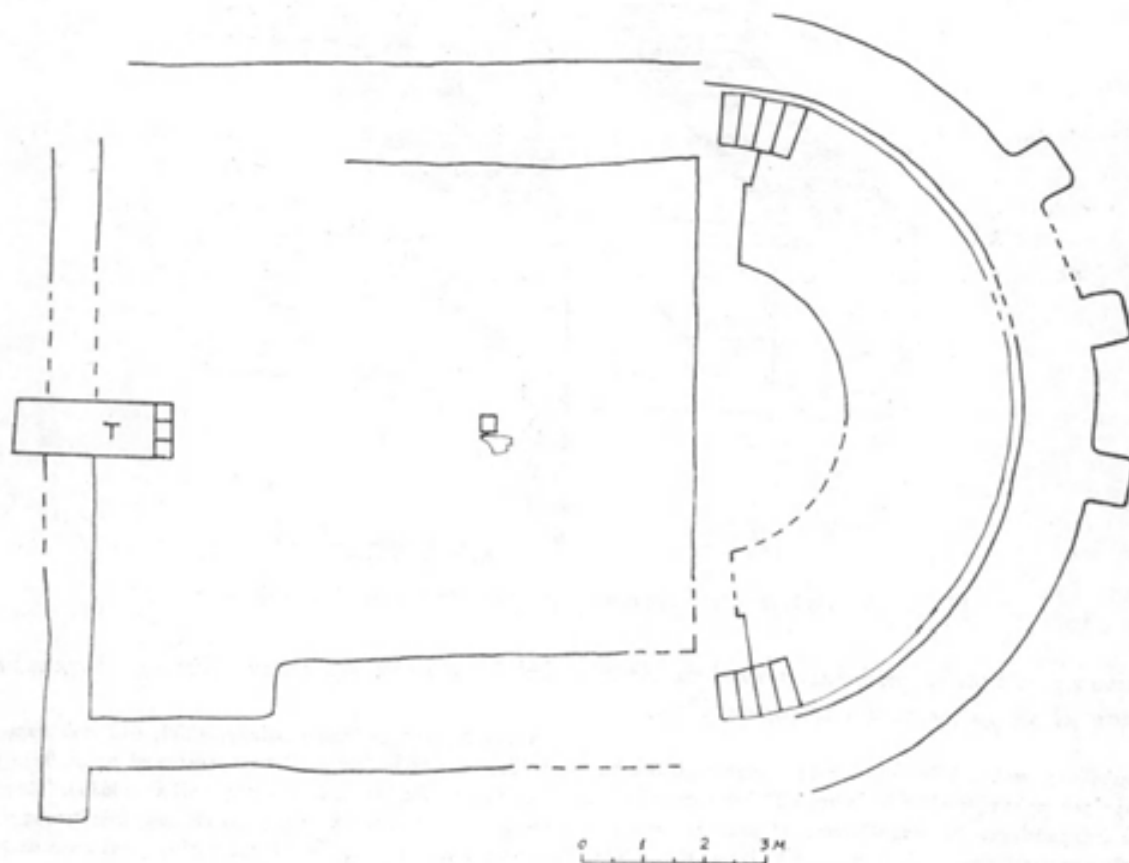
3. Πρβ. Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἡ ἐπιλόστερος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, Β' (1954) 494.

4. Ἀπὸ τὸν Θεοδοσιανὸ κώδικα τοῦ 381 (τίτλ. XVII) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ Βασιλικά (βιβλ. 5 τίτλ. Α, 2) γνωρίζουμε ὅτι ἀπαγορευόταν ἡ ταφὴ νεκρῶν μέσα στὴν ἐκκλησία μὴδεὶς ἐν ἐκκλησίᾳ ἀγία θιαπέτω νεκρὸν ἐκτὸς βέβαια ἀν πρόκειται γιὰ τάφο μάρτυρα. Πρβ. Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, *ABME Z'* (1951) 46,1.

Ὁ καθηγητὴς κ. Ζήσης σὲ ἔκτακτη ἀνακοίνωσή του στὸ 10ο Διεθνὲς Συνέδριο Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Θεσσαλονίκης, πρὶν ἀκόμη τελειώσει ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα, ταύτισε τὴ βασιλικὴ μὲ τὸ Μαρτύριο τῆς Ἁγίας Ἀνυσίας πού μαρτύρησε τὴν ἐποχὴ τοῦ Μαξιμιανοῦ καὶ ἀναφέρεται ὅτι χτίστηκε εὐκτήριος οἶκος στὴ μνήμη τῆς Ἐξω ἀπὸ τὴν Κασσανδρεωτικὴ πύλη, ἀριστερὰ ἀπὸ τὴ λεωφόρο (πρβ. R. JANIN, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, 1975, 352). Ὡστόσο τὰ ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα δὲν ἐνισχύουν μιὰ τέτοια ταύτιση. Τὸ πρόβλημα τῆς ταύτισης τοῦ τιμώμενου μάρτυρα διαπραγματεύεται πρὸ διεξοδικὰ ἡ συνάδελφος κ. Εὐ. Μαρκῆ-Ἀγγέλου στὴ μελέτη τῆς γιὰ τὸ νεκροταφεῖο. Ὅπως δὲ ποτε ἐπειδὴ ὁ τάφος στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Βήματος τῆς βασιλικῆς περιεῖχε ὡστὶ περισσότερα ἀπὸ ἓνός νεκροῦ, νομίζουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἀνακομιδὴ λευφάνων μαρτύρων, ἴσως σὲ μιὰ β' φάση τοῦ ναοῦ.

τὸ ὑπόστρωμα αὐτὸ ἀποκαλύφθηκε τὸ ἐγκαίνιο τοῦ ναοῦ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ὀρθογώνιο δρυγμα μὲ διαστάσεις 0.22×0.20 μ. καὶ βάθος 0.22 μ. (πίν. ΙΕα). Τὸ σκάμμα εἶχε ἐπένδυση ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο. Στὸ δάπεδο τοῦ σκάμματος ἦταν κολλημένο μὲ λίγο κονίαμα ἓνα ὀρθογώνιο μαρ-

μῖα ὑποθετικὴ ἀναπαράσταση σταυρικοῦ ἐγκαίνιου¹. Στὶς 4 γωνίες τῆς πλάκας ποὺ περιβάλλει τὸ ὀρθογώνιο σκάμμα τοῦ ἐγκαίνιου, στὰ σημεῖα ἀκριβῶς ὅπου παρουσιάζεται τὸ ἀδρὸ πελέκημα, ὑποθέτουμε ὅτι πατοῦσε ἀπὸ ἓνα μικρὸς πεσσὶσκος ποὺ ἔδινε στὸ ἐγκαίνιο σταυρόσχημη μορφή

Εἰκ. 1. Κάτοψη Βήματος βασιλικῆς (σχέδιο Ἀ. Κούντουρα).

μάρινο λαρνακίδιο ποὺ ἐκλείνε συρταρωτὰ μὲ μιὰ ἐπίπεδη πλάκα. Μέσα στὸ λαρνακίδιο ὑπῆρχε μικρὴ ἀσημένια λειψανοθήκη (πίν. ΙΕβ). Πάνω στὸ ὑπόστρωμα μὲ κονίαμα, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ χεῖλος τοῦ σκάμματος τοῦ ἐγκαίνιου βρέθηκε, στὴ θέση τῆς, θρυμματισμένη μαρμάρινη πλάκα, μὲ ἴχνη ἀπὸ ἀδρὸ πελέκημα πάνω στὸ τμήμα τῆς πλάκας ποὺ ἀντιστοιχοῦσε στὴ γωνία ἔξω ἀπὸ τὸ ὀρθογώνιο δρυγμα. Ἐχοντας ὡς βέβαιο στοιχεῖο τὴ διαφορὰ στάθμης ποὺ ἔχει τὸ κονίαμα γύρω ἀπὸ τὸ ἐγκαίνιο σὲ σχέση μὲ τὸ δάπεδο ποὺ σώζεται στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Βήματος, προχωρήσαμε σὲ

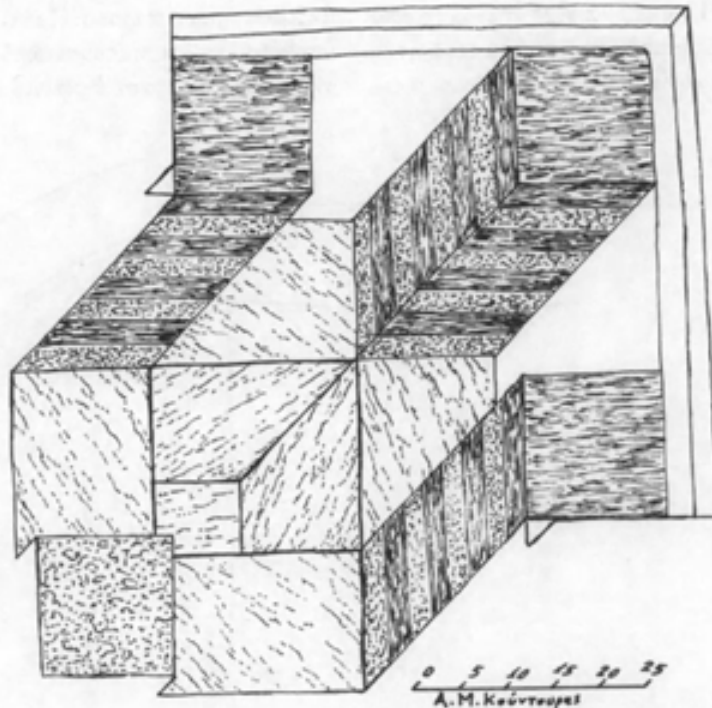
(εἰκ. 2). Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τῶν πεσσῶν αὐτῶν πατοῦσε ἡ πλάκα ποὺ κάλυπτε τὸ ἐγκαίνιο καὶ στὸ ὕψος αὐτὸ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε τὴ βάση τῆς Τράπεζας καὶ τὸ δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Βέβαια τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε εἶναι πολὺ λίγα γιὰ νὰ τεκμηριώσουμε τὴν ἀποψη αὐτὴ λύνοντας ἔτσι ὀριστικὰ τὸ πρόβλημα τῆς μορφῆς τοῦ ἐγκαίνιου².

1. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ καθὼς καὶ ἡ ὑποθετικὴ ἀναπαράσταση τοῦ ἐγκαίνιου ὀφείλονται στὸν κ. Ἀργ. Κούντουρα.

2. Ἀπὸ τὰ μνημεῖα ποὺ σώζονται φαίνεται ὅτι τὸ σταυρικὸ σχῆμα ἦταν τὸ πρὸ συνηθισμένο στὰ ἐγκαίνια γιὰ τὸ

Ἐξ ἄλλου ἡ διαφορά στάθμης τῶν δαπέδων μπο-
ρεῖ νὰ σημαίνει δύο διαφορετικὲς φάσεις τοῦ μνη-

Ἐξω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ σκάμμα τοῦ ἐγκαίνιου,
στὴ δυτικὴ πλευρὰ του βρέθηκε θησαυρὸς

Εἰκ. 2. Ἀναπαράσταση τοῦ ἐγκαίνιου τῆς βασιλικῆς (σχέδιο Ἀ. Κούντουρα).

μείου καὶ τὸ ἐγκαίνιο νὰ ἀνήκει στὴν ἀ' παλιότερη
φάση μὲ τὴ χαμηλότερη στάθμη δαπέδου.

συμβολισμό πού τοῦ ἔδιναν, συσχετίζοντας τὴ θυσία τῶν
μαρτύρων πρὸς τὴ θυσία τοῦ Χριστοῦ. Στὰ σταυρικά ἐγκαί-
νια ἐπικρατοῦσαν δύο παραλλαγές. Ἡ μία ἔχει κανονικὸ
σχῆμα σταυροῦ ὅπως στὶς βασιλικὲς Α, Β καὶ Γ τῆς Νέας
Ἀγχιάλου (βλ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς
Θεσσαλίας, ΑΕ 1929, 125, εἰκ. 172 καὶ Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ,
Ἀνασκαφαὶ Νέας Ἀγχιάλου, ΠΑΕ 1969, 25, εἰκ. 3,
πίν. 30), στὴ βασιλικὴ τοῦ Μουσείου Φιλίππων (πίν. ΙΣΤα)
(βλ. ΕΥ. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, ΑΔ 1977 -
1980, Χρονικά, ὑπὸ ἐκτύπωση) καὶ στὴ βασιλικὴ Βραυ-
ρώνας (βλ. ΕΥ. ΣΤΙΚΑ, Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῆς
βασιλικῆς παρὰ τὴ Βραυρώνα, ΠΑΕ 1951, 59, εἰκ. 8, 13).

Ἡ ἄλλη παραλλαγή στὰ σταυρικά ἐγκαίνια ἔχει μορφή
Τ ὅπως στὴ βασιλικὴ Α τῆς Νικόπολης, στὴ βασιλικὴ
τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου καὶ τὴ βασιλικὴ τῆς Τούμπας
Θεσσαλονίκης (βλ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ
βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, ΑΕ 1929, σ. 207, εἰκ. σ. 37, σ. 185,
εἰκ. 16 καὶ σ. 177, εἰκ. 9 ἀντίστοιχα). Μιὰ ἰδιαίτερη σπά-
νια μορφή ἀποτελοῦν τὰ ἐγκαίνια τῆς βασιλικῆς Α τῶν
Φιλίππων (βλ. P. LEMERLE, Philippes et la Macédoine
orientale, 1945, 368 - 371) καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου
Θεσσαλονίκης (βλ. Γ. Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ

ἀπὸ 55 χάλκινα νομίσματα. Ἐπειδὴ ὁ ἐκσκαφέας

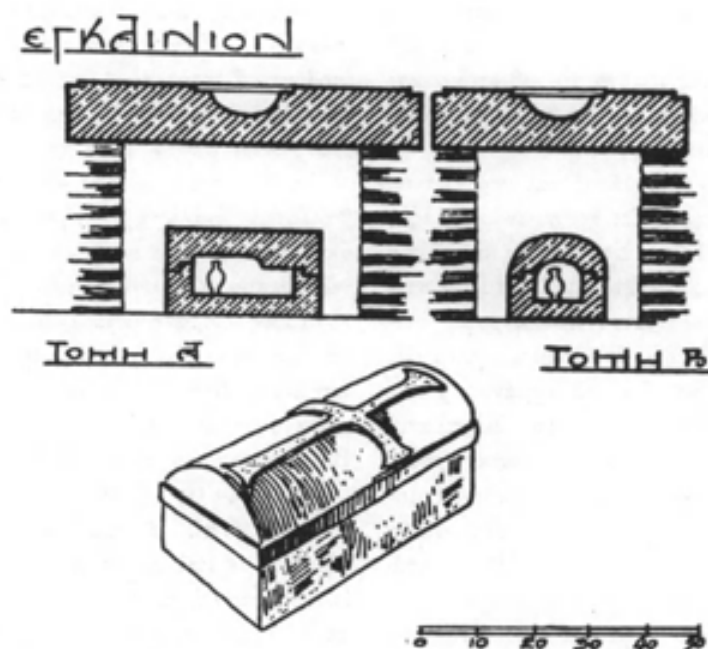
Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, 1952, 61) πού παρου-
σιάζουν ἓνα βαθὺ ὄρυγμα διαμορφωμένο σὲ μικρὸ θέλαμο
σὺν ταφικὸ οἰκοδόμημα μὲ μικρὴ σκάλα καθόδου. Ὡστό-
σο καὶ αὐτὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἓνας ἐνδιάμεσος τύ-
πος ἐγκαίνιου μᾶλλον καὶ ὄχι μαρτυρίου γιατί εἶναι μικρὰ
γιὰ νὰ χωρέσουν ἀκέραιο λείψανο.

Παράλληλα μὲ τὰ σταυρόσχημα ἐγκαίνια ὑπῆρχαν καὶ
τὰ ἀπλὰ ὀρθογώνια σκάμματα ὅπως τὸ ἐγκαίνιο τῆς βα-
σιλικῆς Ἀφεντέλλη στὴ Λέσβο (Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἡ Ξυ-
λόστεγος 466, εἰκ. 429) καὶ τὸ ἐγκαίνιο τῆς βασιλικῆς
Ἀλιμιούντος (Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βα-
σιλικαὶ δ.π. 237, εἰκ. 69).

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ κυκλικὴ μορφή τοῦ ἐγκαίνιου
στὴ βασιλικὴ τοῦ 6ου αἰ. στὰ Πηγάδια τῆς Καρπάθου,
ὅπου ἡ μαρμαρίνη στρογγυλὴ πλάκα ἔχει στὸ μέσο κωνικὴ
ὄπη γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν ἱερῶν λειψάνων (βλ. Η. ΚΟΛ-
ΛΙΑΣ, Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς «Ἀφωτης»
Πηγადίων Καρπάθου, ΑΕ 1973, 146, 157 - 158, πίν. 73α).
Ἰδιαίτερη μορφή παρουσιάζει ἐπίσης ἡ κιβωτιόσχημη
κατασκευὴ στὴ βάση τῆς Ἁγίας Τράπεζας στὸ νότιο
πρόσκτισμα-διακονικὸ στὴ βασιλικὴ Μεσσιχάρη τῆς Κῶ
(βλ. Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Δύο παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ
τῆς Κῶ, ΑΕ 1966, 37, εἰκ. 37).

είχε ήδη διαταράξει τὸ στρώμα αὐτό, ἔγινε προσεκτικὸ κοσκίνισμα τοῦ χώματος γύρω ἀπὸ τὸ ἔγκαίνιο καὶ βρέθηκαν ἄλλα 22 νομίσματα. Τὰ νομίσματα αὐτά, 77 συνολικά, κυμαίνονται χρονολογικά ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. ὡς τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ., δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Κωνστάντιο Β' (337 - 363) ὡς τὸν Θεοδόσιο Β' (425 - 450) καὶ μᾶς δίνουν μιὰ σοβαρὴ χρονολογικὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἔγκαίνιου καὶ τὴ διάρκειά τῆς λατρείας γύρω ἀπὸ αὐτό¹.

σχῆμα ποὺ ἐπικρατεῖ στὰ κιβωτίδια τῶν ἔγκαινων ποὺ περικλείουν λειψανοθήκες, εἶναι οἱ σαρκοφάγοι σὲ μικρογραφία, εἴτε μὲ κάλυμμα σαμαρωτὸ καὶ ἀκρωτήρια² εἴτε μὲ ἡμικυλινδρικό πῶμα ὅπως στὸ ἔγκαίνιο τῆς βασιλικῆς Ἀφεντέλλη Λέσβου (εἰκ. 3). Ὡστόσο καὶ ἡ μορφή μὲ ἐπίπεδο συρταρωτὸ κάλυμμα δὲν εἶναι ἀγνωστὴ. Πολλὲς ὁμοιότητες παρουσιάζει π.χ. τὸ λίθινο κιβωτίδιο ἀπὸ τὸ Goren Blisnak στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Βάρνας, τὸ ὁποῖο προερχόταν πιθανότα-

Εἰκ. 3. Ἐγκαίνιο βασιλικῆς Ἀφεντέλλη Λέσβου (σχ. Ἀ. Ὀρλάνδου).

Τὸ μαρμάρινο λαρνακίδιο ἔχει διαστάσεις 14.5 ἑκατ. × 11.5 ἑκατ. καὶ ὕψος 19 ἑκατ. Ὀλόγυρα στὸ χεῖλος τοῦ σχηματίζει μικρὴ αὐλάκα ὅπου ἐφαρμόζει συρταρωτὰ ἐπίπεδο πλακίδιο γιὰ κάλυμμα. Ἡ μορφή τοῦ κιβωτιδίου ἂν καὶ πολὺ ἀπλή, εἶναι λιγότερο συνηθισμένη. Τὸ

τα ἀπὸ κατάθεση λειψάνων³ (πίν. ΙΣΤγ). Μεγάλῃ ὁμοιότητα μὲ τὸ ἔγκαίνιο τῆς Θεσσαλονίκης παρουσιάζει ἐπίσης τὸ εὑρημα ἀπὸ τὴ μικρὴ ἐκκλησία τῶν Ἀγίων Ναζαρίου καὶ Κέλσου στὸ Garbagnate τοῦ Μιλάνου (πίν. ΙΣΤδ). Στὴν ἐκκλησία αὐτὴ μέσα σὲ ὄρυγμα κάτω ἀπὸ τὴν Ἀγία

1. Ὁ θησαυρὸς δημοσιεύεται ἀπὸ τὴ συνάδελφο κ. Δ. Εὐγενίδου στὴν ὁποία ὀφείλω τὶς πληροφορίες γιὰ τὴν ταύτιση τῶν νομισμάτων.

2. H. BUSCHHAUSEN, Die spätrömischen metall-scrinia und frühchristlichen Reliquiare (1971) πίν. C 12 (ἀρ. 12), πίν. C 15 (ἀρ. C 21, C 23, C 25) κλπ. Γιὰ τὶς περισσότερες λειψανοθήκες παραπέμπω στὸ βιβλίο τοῦ Buschhausen ὅπου βρίσκεται συγκεντρωμένο τὸ

ὕλικό καὶ ἀναφέρεται ἡ παλιότερη βιβλιογραφία. Πρβ. καὶ τὸ εὑρημα τοῦ Εὐαγγελίδου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ κάτω ἀπὸ τὸ τζαμί τοῦ Σουλταγιάν (πίν. ΙΣΤβ). Μέσα στὴ μικρὴ μαρμαρίνη σαρκοφάγο ὑπῆρχε χάλκινο ὄσειδες κιβωτίδιο μὲ σταυρὸ, ὅπου βρέθηκαν λείψανα καὶ ἴχνη ὑφάσματος (H. BUSCHHAUSEN δ.π. 296 - 297, πίν. C 19, ἀριθ. C 36).

3. Ὁ.π. 291 - 292, πίν. C 15, ἀρ. C 26.

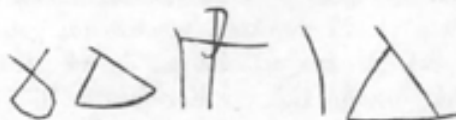
Τράπεζα βρέθηκε α) ὀρθογώνιο λίθινο κιβωτίδιο με συρταρωτό κάλυμμα και σταυρούς στις μακρὲς πλευρές, β) πήλινο φιαλίδιο με σταυρὸ και γ) ἀσημένια λειψανοθήκη¹. Τὰ εὐρήματα φυλάσσονται στὸ Μουσείο τοῦ Κόμο. Ἀνάλογο λαρνακίδιο με συρταρωτό κάλυμμα περιλαμβάνει τὸ εὐρημα ἀπὸ τὸ Aïoun-Berich ποῦ χρονολογεῖται στὸν 5ο αἰ. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ σταυρὸς τῆς λειψανοθήκης με τὶς κοῦλες και ἑλικοειδεῖς ἀπολήξεις².

Ἡ ἀσημένια λειψανοθήκη ἔχει σχῆμα ὠσειδὲς και ἀποτελεῖται ἀπὸ κιβωτίδιο και κάλυμμα. Ἐχει μῆκος 8.2 ἑκατ., πλάτος 4.8 ἑκατ. και ὕψος 2.8 ἑκατ. μόνο τὸ κιβωτίδιο και 4.2 ἑκατ. μαζί με τὸ κάλυμμα. Τὸ βάρος τῆς εἶναι περίπου 120 γραμμάρια³.

Τὸ κιβωτίδιο στὸ κάτω μέρος και στὸ ἐπάνω, κοντὰ στὸ χεῖλος, σχηματίζει ἡμικυλινδρική ἐξοχή σὰν κορδόνι (πίν. ΙΖα). Στὸ ἐπάνω «κορδόνι» ἐφαρμόζει τὸ πῶμα (πίν. ΙΖβ-γ). Ἀνάμεσα στις δύο αὐτὲς ἐξοχές ὑπολείπεται κατακόρυφη ἐπιφάνεια ποῦ ὀρίζεται με δύο ἐγγάρακτες γραμμές. Στὸ μέσο κάθε πλευρᾶς εἶναι χαραγμένος, χωρὶς ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια, ἀπὸ ἑνα σταυρὸς με πλατιά τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν. Οἱ 4 σταυροὶ εἶναι σχεδὸν ἰσοσκελεῖς-ἑλληνικοί. Ἐχει χαραχθεῖ πρώτα μονοκονδυλιά ἢ κατακόρυφη κεραία στὴν ὁποία ἔχουν προσκολληθεῖ οἱ δύο πλάγιες. Ἡ ἀμέλεια στὸ χάραγμα φαίνεται στις ὀριζόντιες κεραιὲς τοῦ σταυροῦ, ὅπου ἡ γραμμὴ ξεφεύγει στις γωνίες.

Τὸ κάλυμμα τῆς λειψανοθήκης εἶναι ἑνα ὠσειδὲς δισκάριο με καμπύλο τὸ κεντρικὸ τμήμα και ἐπίπεδο πλατὺ πλαίσιο στὴν περιφέρεια ποῦ ὀρίζεται με δύο ἐγγάρακτες γραμμές. Στὸ κέντρο του ὑπάρχει χαραγμένο τὸ χριστόγραμμα, στὸ ὁποῖο τὸ Ρ εἶναι κλειστό, και τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν πλαταίνουν και ἔχουν φυλλόσχημη ἀπό-

ληξη. Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς λειψανοθήκης εἶναι χαραγμένη με αἰχμηρὸ ὄργανο ἢ ἐπιγραφή

Οὐ (γγίαι) Δ Γρ (άμματα) ΙΔ

δηλαδή οὐγγίαι τέσσερις γράμματα δέκα τέσσερα (πίν. ΙΖδ).

Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἀποτελεῖ σῆμα ἐνδεικτικὸ τοῦ βάρους τοῦ ἀντικειμένου.⁴ Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἡ οὐγγία ἀποτελεῖ μονάδα βάρους και ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1/2 τῆς λίτρας. Τὸ γράμμα ἢ γραμμάριον εἶναι ὑποδιαίρεση τῆς οὐγγιάς και ἰσοδυναμεῖ με τὸ 1/24 τῆς.

Τὸ βάρος τῆς λίτρας δὲν ἦταν σταθερὸ, μεταβαλλόταν ἀνάλογα με τὴν ἐποχὴ ἢ τὸ εἶδος τῆς ὕλης ποῦ ζυγιζόταν ἢ και ἀνάλογα με τὸ εἶδος τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν⁵. Παράλληλα με τὴ λογαρική λίτρα ἀναφέρεται ἡ χρυσαφική, ἢ θαλάσσια λίτρα και ἡ ἀργυρική γιὰ τὴ μέτρηση τοῦ ἀσημοῦ. Στὴν παλαιοχριστιανική ἐποχὴ, ἀνάμεσα στὸν 4ο και 5ο αἰ., ἡ ἐπίσημη λίτρα στὸ Βυζάντιο, ἢ λογαρική, εἶχε περίπου 324 γραμμάρια, στὸν 6ο - 7ο αἰ. περίπου 322 γραμμάρια, στὸν 7ο - 9ο αἰ. 320 γραμμάρια και ἀργότερα μειώθηκε ἀκόμη και ἐφθασε στὰ 319 γραμμάρια. Μεγαλύτερη ἦταν ἡ ἀργυρική λίτρα, ποῦ ἀντιστοιχοῦσε σὲ 12 1/2 λογαρικές οὐγγιές και ζύγιζε 333.333 γραμμάρια. Δηλαδή ἡ ἀργυρική λίτρα εἶχε σχέση 25:24 με τὴ λογαρική λίτρα. Δὲν γνωρίζουμε με βεβαιότητα ἂν γιὰ κάθε μέτρηση ἀσημοῦ χρησιμοποιούνταν ἡ ἀργυρική λίτρα. Στὰ Θάματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου⁶ ἀναφέρεται βάρος ἀσημοῦ σὲ λίτρες ἀλλὰ δὲ διευκρινίζεται ἂν ὑπονοεῖται ἡ ἀργυρική ἢ ἡ λογαρική λίτρα.

1. Ὁ.π. 285, πίν. C 13, ἀρ. C 15.

2. J. BARADEZ - M. LEGLAY, *La croix-trophée et le reliquaire d'Aïoun Berich*, CA IX, 1957, 73 - 88, εἰκ. 1 - 2.

3. Τὸ σημερινὸ βάρος τῆς δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀπόλυτα ἀκριβὲς γιὰ τὴ λείπον μικρὰ κομματάκια ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κιβωτιδίου και ἀπὸ τὸ κάλυμμα. Ἡ λειψανοθήκη συντηρήθηκε και συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸν ἑπιτερο συντηρητὴ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης κ. Δ. Μαθιό.

4. Ἀνάλογη ἐγγάρακτη ἐπιγραφή, ἐνδεικτικὴ τοῦ βάρους, ὑπάρχει στὴν ἀσημένια πιξίδα τοῦ St. Louis (πίν. ΙΗα). Σ' αὐτὴν ὁμοῦς τὸ βάρος ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή δὲν ἀντιστοιχεῖ στὸ πραγματικὸ βάρος τοῦ ἀντικειμένου και πιστεύεται ὅτι ἀναγράφεται τὸ βάρος τοῦ συνόλου, τοῦ θησαυροῦ στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἐνδεχόμενα ἡ πιξίδα. Βλ. H. BUSCHHAUSEN, ὁ.π. 267 - 270, πίν. C 5 (ἀριθμ. C 3).

5. E. SCHILBACH, *Byzantinische Metrologie* (1970) 166 κέ.

6. MIGNE, P. G. 116, 1248.6.

Με τα στοιχεία αυτά, το βάρος που αναφέρεται στην έπιγραφή τής λειψανοθήκης είναι είτε 123.75 γραμμάρια σύμφωνα με τή λογαρική λίτρα τής παλαιοχριστιανικής έποχής είτε 127.306 γραμμάρια σύμφωνα με τήν άργυρική λίτρα. Η λειψανοθήκη, όταν ζυγίστηκε πριν συγκολληθεί, ζύγιζε περίπου 120 γραμμάρια. Αν υπολογίσουμε λοιπόν με προσέγγιση το βάρος τών μικρών κομματιών που έλειπαν, πρέπει μάλλον να συμπεράνουμε ότι έχει χρησιμοποιηθεί για τή μέτρηση του βάρους τής λειψανοθήκης ή άργυρική λίτρα.

Λ ε ί ψ α ν α. Στο έσωτερικό τής λειψανοθήκης σε μία μόνο άκρη ύπηρχαν ίχνη σκουριάς σά να είχε μείνει εκεί κάτι υγρό — υποθέσαμε ίχνη αίματος ως λείψανο άγίου. Η χημική ανάλυση που πραγματοποίησε ο καθηγητής τής έδρας αναλυτικής Χημείας του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Κ. Άλεξιάδης¹, δέν μäs έδωσε ένδειξεις ότι πρόκειται για ανθρώπινο αίμα. Επίσης οι άνιχνεύσεις που έγιναν από τόν ύφηγητή τής Ιατροδικαστικής και τοξικολογίας κ. Έπιβατιανό οδήγησαν σε άρνητικά άποτελέσματα. Όπως έδήποτε ο καθηγητής κ. Άλεξιάδης δέχεται ότι πιθανόν να πρόκειται για υπόλειμμα άποξηραμένου αίματος για το όποιο υπάρχουν ένδειξεις από τή μικροσκοπική του μόνο εμφάνιση. Με τα έπιστημονικά όμως μέσα και τς μεθόδους που διαθέτουμε δέν μπορούμε να έχουμε τεκμηριωμένες άποδείξεις έπειδή το δείγμα έχει πολύ μεγάλη ηλικία.

Τυπολογία τής λειψανοθήκης - χρονολόγηση

Μέσα στην ποικιλία τών μορφών που παρουσιάζουν οι άσημένιες λειψανοθήκες στην παλαιοχριστιανική έποχή, ή λιτή μορφή τής νέας λειψανοθήκης από τή Θεσσαλονίκη δέν είναι άγνωστη. Το ώσειδες σχήμα, με καμπύλο συνήθως κάλυμμα, είναι πολύ συνηθισμένο και στις άσημένιες λειψανοθήκες με άνάγλυφες παραστάσεις που χρονολογούνται από τόν 4ο ως τόν 7ο αϊ. Από τα πιο γνωστά παραδείγματα αναφέρουμε τή λειψανοθήκη στο Metropolitan Museum τής Νέας

Ύόρκης², με πιθανή συριακή προέλευση, τή λειψανοθήκη στο Λουβρο που προέρχεται από το Castello Brivio³, τή λειψανοθήκη από τή Νουμιδία στο Βατικανό, γνωστή ως Capsella Argentea Africana⁴ καθώς και τή λειψανοθήκη από το Λατερανό, που χρονολογείται στην έποχή του Έρακλείου από τς σφραγίδες έλέγχου που έχει⁵.

Πέρα όμως από το ώσειδες σχήμα, που είναι κοινό και στις λειψανοθήκες με παραστάσεις, μπορούμε να κατατάξουμε τή νέα λειψανοθήκη τής Θεσσαλονίκης σε μιάν ιδιαίτερη ομάδα που έχει για βασικά χαρακτηριστικά το έλλειψοειδες βέβαια σχήμα, το καμπύλο πώμα, τς άνάγλυφες έξοχες ήμικυκλικής διατομής στην πάνω και κάτω άπόληξη του κιβωτιδίου και τήν έλλειψη άνάγλυφων παραστάσεων — ή διακόσμηση όταν υπάρχει περιορίζεται σε έγχάρακτους σταυρούς.

Στην ομάδα αυτή έντάσσουμε τς ακόλουθες λειψανοθήκες:

1. Άσημένα λειψανοθήκη στο Μουσείο του Κόμο από τήν έκκλησία τών άγιών Ναζαρίου και Κέλσου στο Carbagnate του Μιλάνου, τήν όποία αναφέραμε παραπάνω συγκρίνοντας το μαρμαρίνο λαρνακίδιο που περικλείει τή λειψανοθήκη και ένα πήλινο φιαλίδιο με σταυρό. Η άσημένα λειψανοθήκη είναι ώσειδής με καμπύλο πώμα, άκόσμητη και έχει άνάγλυφη έξοχή στο σημείο που εφαρμόζει το κάλυμμα. Η έκκλησία του Carbagnate χρονολογείται στον 5ο - 6ο αϊ. αλλά για τα λείψανα πιστεύεται ότι μεταφέρθηκαν στην Ίταλία από άνατολικούς Ιεραποστόλους τόν 7ο αϊ.

2. Λειψανοθήκη από το Henschir Telidjen που βρίσκεται τώρα στο Μουσείο Stephane Gsell στο Άλγέρι⁶. Άκόσμητη, ώσειδής, άσημένα λειψανοθήκη με ήμικυκλική έξοχή στο πάνω και κάτω μέρος του κιβωτιδίου (πίν. ΙΗβ).

3. Λειψανοθήκη από τή Βασιλική 3 του Hissar στο Μουσείο τής Σόφιας (πίν. ΙΗδ). Το έλαφρά καμπύλο πώμα τής άκόσμητης λειψανοθήκης

2. H. BUSCHHAUSEN, δ.π. 239 - 240, πίν. Β 45 (άρθμ. Β 13).

3. Ό.π. 240 - 242, πίν. Β 47 (άρθμ. Β 14).

4. H. LECLERCQ, DACL II 2343, 2344 και H. BUSCHHAUSEN, δ.π. 242 - 243, πίν. Β 48 - 49 (άρθμ. Β 15).

5. Ό.π. 244 - 245, πίν. Β 50 - 52 (άρθμ. Β 16).

6. Ό.π. 315 - 316, πίν. C 26 (άρθμ. C 69).

1. Έυχαριστώ και εδώ θερμά τόν καθηγητή κ. Κ. Άλεξιάδη και τόν ύφηγητή κ. Έπιβατιανό για τήν εύγενική προθυμία με τήν όποία βοήθησαν τήν έρευνά μας.

εφαρμόζει σὲ ἡμικυλινδρική ἐξοχή. Φέρει ἐπιγραφὴ πού διαβάστηκε ἀπὸ τὸν Hunger¹.

θύρα μαρτ(υρίου) ἢ
μαρτ(ύρων)

Ἡ λειψανοθήκη βρέθηκε μέσα σὲ μαρμαρίνο λαρνακίδιο σχήματος σαρκοφάγου. Ἡ ἐκκλησία στὴν ὁποία ἀνήκει χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 5ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰ.

4. Λειψανοθήκη ἀπὸ τὸ Dag-Pazari τῆς Ἰσχυρίας, πού φυλάσσεται στὸ Eski Eserler Muzesi στὰ Ἄδανα². Ἀνήκει κι αὐτὴ σὲ ἐγκαίνιο πού βρέθηκε κάτω ἀπὸ τὴν Τράπεζα τῆς ἐκκλησίας. Ἀντιστοιχεῖ στὴν β' οἰκοδομικὴ φάση τοῦ ναοῦ, γιὰ τὴν ὁποία χρονολογικὸ ὄριο post quem ἀποτελεῖ νόμισμα τοῦ Ἀρκαδίου (395 - 408). Ἡ λειψανοθήκη τῶν Ἀδάνων ἔχει ἡμικυκλικὴ ἐξοχή στὸ πάνω καὶ κάτω μέρος τοῦ κιβωτιδίου καθὼς καὶ στὴν περιφέρεια τοῦ καλύμματος. Τὸ κάλυμμα ἀνοίγεται καὶ στερεώνεται μὲ ἄγκιστρο (πίν. ΙΗγ).

5. Ἀνάλογο κλείσιμο ἔχει ἡ ἀσημένια ὠσειδῆς λειψανοθήκη στὸ Μουσεῖο τῆς Σόφιας³. Τὸ κάλυμμά της εἶναι σχεδὸν ἐπίπεδο, ἔχει χάσει τὴ φῖνα ἐπεξεργασία πού βλέπουμε στὶς ἄλλες λειψανοθήκες τῆς ομάδας (πίν. ΙΘα). Οἱ στροφεῖς καὶ τὸ ἄγκιστρο εἶναι χονδροδουλεμένα ἐλάσματα, δυσανάλογα μεγάλα γιὰ τὸ μέγεθος τῆς λειψανοθήκης. Βρέθηκε μέσα σὲ λαρνακίδιο σχήματος σαρκοφάγου καὶ χρονολογεῖται στὸν 6ο αἰ.

6. Ἀσημένια ὠσειδῆς λειψανοθήκη στὸ Innsbruck, πού προέρχεται ἀπὸ τὰ εἱρεῖπια τῆς ἐκκλησίας Santa Maria Maddalena στὸ Sanzeno τοῦ Nonsberg⁴. Στὸ κάλυμμά της σχηματίζεται μὲ στιγμὲς σταυροῦ τοῦ ὁποίου οἱ κεραῖες διακλαδίζονται στὶς ἄκρες (πίν. ΙΘβ).

Ὅπως βλέπουμε στὴν ομάδα τῶν ἀργυρῶν λειψανοθηκῶν μὲ ὠσειδῆδες σχῆμα ὅπου ἐντάσσεται, γιὰ τὸ σχῆμα της, ἡ νέα λειψανοθήκη τῆς Θεσσαλονίκης, οἱ ἐπιφάνειες μένουν ἀκόσμητες. Ἡ διακόσμηση ὥστόσο τῆς λειψανοθήκης τῆς Θεσσα-

λονίκης μὲ ἐγγράκτους σταυροὺς καὶ χριστόγραμμα βρίσκει συγγενεῖς μορφὲς σὲ σειρά ὀλόκληρη ἀπὸ παλαιοχριστιανικὲς λειψανοθήκες. Ἡ διακόσμηση μὲ σταυροὺς καὶ τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσει τὴ μυστικὴ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὰ παράλληλα πάθη τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαρτύρων, τὰ λείψανα τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται στὶς λειψανοθήκες. Μάλιστα, μιὰ λειψανοθήκη ἀπὸ τὴν Νουμιδία, ἔχει ἐπιγραφὴ στὴν ὁποία δὲν ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων, πού τὰ λείψανά τους περιέχει, ἀλλὰ διὸ φορὲς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ γιὰ νὰ τονίσει ὅτι στὸ Χριστὸ μόνο ἀνήκει ἡ λατρεία⁵. Ἡ διακόσμηση αὐτὴ τῶν λειψανοθηκῶν ἔχει ἀναλογίες μὲ τὰ ταφικὰ εἰκονογραφικὰ θέματα τοῦ 4ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. ἐφ' ὅσον ἡ λατρεία τῶν λειψάνων εἶναι στενὰ δεμένη μὲ τὰ ταφικὰ ἔθιμα γενικότερα⁶.

Στὴν ομάδα τῶν λειψανοθηκῶν τοῦ 4ου - 5ου αἰ. μὲ διακόσμηση ἀπὸ σταυροὺς καὶ χριστόγραμμα, στὴν ὁποία ἀνήκει ἡ λειψανοθήκη τῆς Θεσσαλονίκης, ἐντάσσουμε τὴν τετράγωνη ἀσημένια λειψανοθήκη ἀπὸ τὴν ἐκκλησία St. Lorenz στὸ Paspels τῆς Ἑλβετίας πού χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. καὶ πιστεύεται ὅτι ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀνατολή (πίν. ΙΘγ)⁷. Ἐχει διακόσμηση μὲ σταυροὺς καὶ χριστόγραμμα μὲ κλειστὸ τὸ Ρ, μέσα σὲ κύκλους, ἀνάλογη μὲ τὴ λειψανοθήκη τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀνάλογη διακόσμηση ἔχει καὶ ἡ ἀσημένια τετράγωνη λειψανοθήκη τῆς Σόφιας ἀπὸ τάφο πού χρονολογεῖται γύρω στὰ 330⁸ (πίν. Κ). Χριστόγραμμα μὲ ἀνοικτὸ Ρ περιλαμβάνει καὶ ἡ διακόσμηση τῆς λειψανοθήκης τῆς Βαλτιμόρης (πίν. ΚΑα). Ἡ λειψανοθήκη αὐτὴ χρονο-

5. ΙΩ. ΜΠΑΡΝΕΑ, Τὸ παλαιοχριστιανικὸν Θυσιαστήριον (1940) 85.

6. Μ. ΠΑΝΑΥΟΤΙΔΙ - Α. ΓΡΑΒΑΡ, Un reliquaire paléochrétien récemment découvert près de Thessalonique, CArch 24, 1975, 39. Πρβ. τοιχογραφίες μὲ χριστόγραμμα σὲ τάφους 4ου - 5ου αἰώνος: α) τάφος Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης (ἀδημοσίητος)· β) τοιχογραφία ἀνατολικοῦ νεκροταφείου Φιλίππων, ΣΤΓΑ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, Παλαιοχριστιανικὸς τάφος ἐν Φιλίπποις, Tortulae, Studien zu Altchristlichen und Byzantinischen Monumenten (1966) 223 - 228 εἰκ. 55.

7. Η. ΒΥΣΧΝΑΥΣΕΝ, δ.π. 271 - 274, πίν. C 7 (ἀριθμ. C 5).

8. Ὁ.π. 265 - 267, πίν. C 4 (ἀριθμ. C 2).

1. Ὁ.π. 287 - 288, πίν. C 15 (ἀριθμ. C 20).

2. Ὁ.π. 282, πίν. C 12 (ἀριθμ. C 11).

3. Ὁ.π. 283, πίν. C 12 (ἀριθμ. C 12).

4. Ὁ.π. 276 - 277, πίν. C 9 (ἀριθμ. C 8).

λογείται από τὰ διακοσμητικά της θέματα στο τέλος 4ου με άρχες του 5ου αί.¹

Άνάλογο χριστόγραμμα με φυλλόσχημη απόληξη τών κεραιών και κλειστό Ρ παρουσιάζει ή άσημένια λειψανοθήκη από τή Νέα Ήράκλεια τής Χαλκιδικής που βρίσκεται στο Μουσείο Θεσσαλονίκης και χρονολογείται στην εποχή του Θεοδοσίου Α΄², καθώς και ή Capsella Africana³. Μια άλλη άσημένια λειψανοθήκη σε σχήμα σαρκαφάγου στο Μουσείο τής Βάρνας που προέρχεται από έγκαίνιο ναού στο Djanavar-Tepe παρουσιάζει ανάλογο διακοσμητικό θέμα με έγχάρκτους σταυρούς, όμοιους με αυτούς που διακοσμούν τὸ κιβωτίδιο τής λειψανοθήκης τής Θεσσαλονίκης (πίν. ΚΑΒ). Είναι χαρακτηριστικό τὸ χάραγμα τής στενής πλευρᾶς τής έγκάρσιας κεραιάς του σταυρού που ξεφεύγει από τὸ περίγραμμα⁴.

Ένα άλλο στοιχείο που πρέπει νά έρευνηθεί στη χρονολογική τοποθέτηση του εύρηματος είναι ή έγχάρκκτη έπιγραφή του βάρους στην κάτω πλευρά τής λειψανοθήκης. Τὰ δύο χαρακτηριστικά στοιχεία από έπιγραφικῆς πλευρᾶς είναι ή γραφή του Δ με προεκτεινόμενες τὶς κεραιές και ή συντομογραφία του ΟΥ. Ή συντομογραφία του ΟΥ είναι ή πιο συχνή και έμφανίζεται σε παλαιοχριστιανικές έπιγραφές άρκετά πρώιμα⁵. Τὸ συμ-

πλήμα του Γ και του Ρ είναι επίσης κοινὸ σε παλαιοχριστιανικές έπιγραφές⁶.

Ή γραφή του Δ με προέκταση τών κεραιών παρουσιάζεται βέβαια πολύ πρώιμα, από τὸν 3ο αί. μ.Χ. σε έγχάρκτες έπιγραφές⁷ αλλά γρήγορα περνάει και στη γραφή τών βιβλίων⁸.

Ή συνύπαρξη τής χαρακτηριστικῆς αὐτῆς γραφῆς του Δ με άκρέμονες και τής συντομογραφίας του ΟΥ συναντιέται σε σειρά όλόκληρη παλαιοχριστιανικῶν έπιγραφῶν από τὸν 5ο ὡς τὸν 7ο αί.⁹ Ή εξέλιξη τής τυπολογίας τών λειψανοθηκῶν χωρίς παραστάσεις από τὸν 4ο ὡς τὸν 6ο αί., ή διακόσμηση τής λειψανοθήκης με σταυρούς και χριστόγραμμα και τέλος οί έπιγραφικῆς ένδείξεις μᾶς ὡδηγοῦν στη χρονολόγησή του εύρηματος τής Θεσσαλονίκης στο τέλος του 4ου αί.

6. Παρόμοιο συμπλήμα του Φ και του Ρ παρουσιάζεται σε έπιγραφή 4ου - 5ου αί. μ.Χ. (Α. ΟΡΑΝΔΟΣ, Άνασκαφή Μεσσήνης, ΠΑΕ 1969 (1971) 118 - 119, εικ. 26).

7. Πρβ. τὸ χρυσὸ φυλακτὸ στο Μ. Ross, Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, 2 (1965) πίν. XXVI (άρ. 28). Ένδιαφέρουσα είναι ακόμη ή σύγκριση με τὰ χάραγματα και τὸς σταυρούς-χριστογράμματα και τὶς έπιγραφές έπίκλησης στο θέατρο τής αρχαίας αγοράς τής Θεσσαλονίκης, που θεωροῦνται ὅτι προέρχονται από τὴν περίοδο τών διωγμῶν του Διοκλητιανοῦ βλ. ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, Τὸ θέατρον τὸ καλούμενον στάδιον τής Θεσσαλονίκης, «Κέρνος» 1972, 129, σχ. 3.

8. Α. ΣΙΓΑΛΑΣ, Ήστορία τής ελληνικῆς γραφῆς (Θεσσαλονίκη 1934) 159, 172, εικ. 112 έπιτύμβια έπιγραφή από Θεσσαλονίκη του 325 μ.Χ. Πρβ. έπιγραφή του 5ου αί. στο Μουσείο Κορίνθου, έπιγραφή του 4 - 5ου αί. στο Μουσείο τής αρχαίας Κορίνθου καθώς και έπιτύμβια έπιγραφή 4ου - 5ου αί. από τὸν Άκροκόρινθο ΝΙΚΟΣ ΒΕΕΣ, Die griechisch-christlichen Inschriften des Peloponnes, 1 (1941) 92 (άρ. 43), 116 - 117 (άρ. 58) και 126 (άρ. 64) αντίστοιχα. Πρβ. επίσης τὸν κατάλογο τών παλαιοχριστιανικῶν γραμμάτων σε ψηφιδωτὰ τής Θεσσαλονίκης στο ΓΗ. ΒΑΚΙΡΤΖΙΣ, Sur le donateur et la date des mosaïques d'Acheiropoietos à Thessalonique, Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, II (1978) 42, εικ. 2.

9. ΝΙΚΟΣ ΒΕΕΣ, δ.π. 90 (άρ. 42). Α. ΒΑΝΔΥ, δ.π. 99 (άρ. 73), 115 (άρ. 87), 130 - 131 (άρ. 102). Πρβ. και τὸ χάραγμα του στυλοβάτη τής στοᾶς στο Ήκτάγωνο τών Φιλίππων, ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, Άνασκαφαί Ήκταγώνου Φιλίππων, ΠΑΕ 1960, 93, πίν. 73α. Έπίσης έπιτύμβια έπιγραφή από τὴν Μονή Άγ. Τριάδος Λόγγου Έδέσσης, ΣΤΥΛ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, πίν. 199ε.

1. Ο.π. 270 - 271, πίν. C 6 (άρ.π. C 4).

2. Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Άργυρά λειψανοθήκη του Μουσείου Θεσσαλονίκης, ΑΑΑ 2/1, 1969, 48 - 49, εικ. 1 και Μ. ΡΑΝΑΥΟΤΙΔΙ - Α. ΓΡΑΒΑΡ, δ.π. 33 - 42, εικ. 3.

3. Η. ΒΥΣΧΗΑΥΣΕΝ, δ.π. 242 - 243, πίν. Β 48 - 49 (άρ.π. Β 15). Η. ΛΕΚΛΕΡΚ, DACL II 2343, 2344.

4. Η. ΒΥΣΧΗΑΥΣΕΝ, δ.π. 263 - 265, πίν. C 2 (άρ.π. C 1). Τὸ εύρημα που περιλάμβανε χρυσὸ λαρνάκιο μέσα στην άσημένια λειψανοθήκη, ἀποδόθηκε στην Άγία Έλένη.

5. Α. ΒΑΝΔΥ, The Greek Christian Inscriptions of Crete, «Χριστιανικαί έπιγραφαί τής Έλλάδος Χ, 1970, 13 και 47 (άρ. 18), 125 (άρ. 96), όπου ή συντομογραφία παρουσιάζεται σε έπιτύμβιες έπιγραφές του 5ου αί.

Πρβ. τὴν έπιγραφή στην άσημένια λειψανοθήκη τών Άδάνων που χρονολογείται στὸν 4ο αί. Η. ΒΥΣΧΗΑΥΣΕΝ, δ.π. 199 - 202, πίν. Β 13 (άρ. Β 4).

Πρβ. επίσης Δ. ΠΑΛΛΑΣ - ΣΤ. ΝΤΑΝΤΗΣ, Έπιγραφές από τὴν Κόρινθο, ΑΕ 1977, 74 (άρ. 17) όπου έχουμε συνύπαρξη τής γραφῆς του ΟΥ και τής συντομογραφίας του σε άλλο στίχο από Έλειψη χώρου.

Συσχετίζοντας τα μορφολογικά αυτά στοιχεία με τη χρονολογική ένδειξη που μας δίνει ο θησαυρός των νομισμάτων δίπλα στο έγκαϊνιο, πιστεύουμε ότι ένα χρονολογικό *post quem* για το έγκαϊνιο και τη λειψανοθήκη μας δίνει η πρώτη συλλογή των νομισμάτων της εποχής του Θεοδοσίου Α'.

Η νέα αυτή άσημνια λειψανοθήκη, έργο όχι ιδιαίτερης καλλιτεχνικής αξίας, έρχεται να προστεθεί στη σειρά των έργων της άργυροχοίας που προέρχονται από την περιοχή της Θεσσαλονίκης ή αποδίδονται σ' αυτήν¹. Είναι άντικείμενο απλό, όχι ιδιαίτερα διακοσμημένο, όπου τα μοτίβα του άνταποκρίνονται με τον πιο λιτό τρόπο στον συμβολισμό που περιέχει ή χρήση και το περιεχόμενό του. Ωστόσο, ενώ είναι φανερή ή απλότητα και περιορισμένη λάμψη του σε σχέση με τις λαμπρές λειψανοθήκες της ίδιας εποχής, με παραστάσεις, ώστόσο ή ακρίβεια της δομής, το φινιρισμα και ή σωστή όργάνωση των διακοσμητικών θεμάτων μαρτυρούν το χέρι και το εργαστήρι με τη μακριά παράδοση στη μεταλλοτεχνία.

Κατάθεση λειψάνων - έγκαϊνιο

Το έγκαϊνιο ή μάλλον άκριβέστερα ή κατάθεση λειψάνων κάτω από την Άγία Τράπεζα μιās έκκλησίας, με σκοπό την καθαγιάσή της, συνδέεται στενά με τη λατρεία των μαρτύρων και των μαρτυρικών λειψάνων που γνώρισε μεγάλη έξαρση στους πρώτους αιώνες μετά το θρίαμβο του χριστιανισμού. Από την εποχή άκóμη των διωγμών τιμήθηκαν από τους χριστιανούς τα λείψανα των μαρτύρων του χριστιανισμού και γινόταν προσπάθεια να τα περισυλλέξουν γιατί οι διώκτες τους τα έριχναν στη θάλασσα ή τους ποταμούς, άκριβώς για να άποτρέψουν τις εκδηλώσεις τιμής και σεβασμού των χριστιανών προς τα μαρτυρικά λείψανα².

Μετά τους διωγμούς, πάνω στους τάφους των

μαρτύρων χτίστηκαν ναοί-μαρτύρια και επικράτησε ή συνήθεια να τελείται ή Θεία Εύχαριστία μιá φορά το χρόνο, στη μνήμη του μάρτυρα, πάνω σε Άγία Τράπεζα στον τάφο του μάρτυρα, σαν επέκταση του έθιμου του νεκρικού δείπνου-άγαπών που τελούνταν πάνω στους τάφους των μαρτύρων. Ξεκινώντας λοιπόν από την άρχή ότι ή Εύχαριστία πρέπει να τελείται πάνω στο αίμα των μαρτύρων κατέληξε να επέκταθει ή συνήθεια αυτή και στους ναούς που δέν περιλάμβαναν τάφο μάρτυρα και να θεωρείται ύποχρεωτική ή παρουσία λειψάνου κάτω από την Τράπεζα ή μέσα στον κιονίσκο που την υποβάσταζε.

Η θεωρητική βάση αυτής της πίστης πρέπει να άναζητηθεί στη μυστική ιδέα της Άποκάλυψης (6, 9) των έσφαγμένων δια τον λόγον του Θεού και την μαρτυρίαν του άρνίου, ην είχαν. Επίσης ο συμβολισμός που δόθηκε στην Άγία Τράπεζα ως Τάφος του Χριστού — πρώτου μάρτυρα και ή πίστη ότι ύπάρχει άντιστοιχία στο πάθος άρα και στον τάφο του μάρτυρα και στο Θείο Πάθος και τον Τάφο του Χριστού, δηλαδή την Άγία Τράπεζα³.

Η έξαρση της λατρείας των μαρτυρικών λειψάνων όφείλεται άκόμη στην πίστη ότι τα λείψανα αυτά καθ' έαυτά είχαν τη δύναμη να μεταδίδουν σωτηρία και άγιασμό σε ό,τι ύλικό έρχόταν σ' έπαφή μαζί τους⁴. Συνέπεια της πίστης αυτής ήταν ή συνήθεια που επικράτησε στη Δύση να άκουμπούν στον τάφο του μάρτυρα ύφάσματα τα λεγόμενα *brandea* ή *palliola*, τα όποια με την έπαφή αυτή καθαγιαζόνταν και μπορούσαν να άντικαταστήσουν τα ίερά λείψανα⁵. Στην πίστη για τη δύναμη του καθαγιασμού που είχαν τα άγια λείψανα όφείλεται και ή συνήθεια κατά τη διάρκεια της οικοδομής ενός νέου ναού να τοποθετούνται σε διάφορα μέρη του κτηρίου λείψανα άγιων για να στεριώσει ο ναός⁶, όπως άναφέρει ή Διήγησις Άωνόμου περι Άγίας Σοφίας.

1. Α. ΤΣΙΤΟΥΡΙΔΟΥ, Τò μισόριο του Θεοδοσίου, «Κέρνος» 1972, 195. Μ. ΡΑΝΑΥΟΤΙΔΙ - Α. ΓΡΑΒΑΡ, ό.π. 42.

Πιθανή προέλευση από τη Θεσσαλονίκη άναφέρεται και για τη λειψανοθήκη στο Bayerisches National Museum του Μονάχου (άρ. 67/1). Η πληροφορία όφείλεται στο συνάδελφο κ. Ν. Νικονάνο και στο συνάδελφο κ. Θ. Παζαρά. Τους εύχαριστώ θερμά.

2. Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, Λείψανα άγια, Θρησκευτική και Ήθική Έγκυκλοπαίδεια, τ. 8ος.

3. Α. ΓΡΑΒΑΡ, *Martyrium* 1 (1972) 38 κέ.

4. Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, Λόγος IV (P.G. 35,589), μιλώντας για τους μάρτυρες, λέει *ων και τα σώματα μόνον ίσα δύνανται ταίς άγίαις ψυχαίς ή έπαφόμενα ή τιμώμενα* *ων και ρανίδες αίματος μόνον και μικρά σύμβολα πάθους ίσα όρῶσι τοίς σώμασι*.

5. ΙΩ. ΜΠΑΡΝΕΑ, ό.π. 78 - 79.

6. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, 'Η Ξυλόστεγος Α' (1952) 81, 1.

Σε συνάρτηση με τη συνήθεια της κατάθεσης των λειψάνων είναι και η συνήθεια μετακομιδής των άγιων λειψάνων των μαρτύρων από τις ανατολικές κυρίως έπαρχίες στην πρωτεύουσα για να τοποθετηθούν σε νέους ναούς-μαρτύρια, που οι πρώτοι χριστιανοί αυτοκράτορες είχαν ανεγείρει στην Κωνσταντινούπολη, στη μνήμη τους¹. Για να επαρκέσουν τα μαρτυρικά λείψανα στη μεγάλη ζήτηση που υπήρχε για έγκαίνια νέων ναών, επικράτησε ο καταταμαχισμός τους γιατί αντίστοιχα παρατηρείται το φαινόμενο να μη χρησιμοποιούν για κατάθεση λειψάνων στις εκκλησίες της Ρώμης τα λείψανα των μαρτύρων που είχαν ταφεί εκεί αλλά να ζητούν μαρτυρικά λείψανα από τις ανατολικές περιοχές.

Ο τεμαχισμός των λειψάνων βασίζεται στην πίστη ότι και το μικρότερο τεμάχιο άγιου λειψάνου έχει την ίδια θαυματουργή δύναμη όπως και ολόκληρο το λείψανο². Φαίνεται ότι η μετακομιδή και ο τεμαχισμός των λειψάνων έφτασε σε υπερβολές και κατάχρηση που ανάγκασαν τον Μ. Θεοδόσιο να εκδόσει το 386 άπαγορευτική διαταγή για τη μεταφορά και έμπορία λειψάνων³.

Υπάρχουν παραδείγματα που αναφέρονται σε άρνηση καταταμαχισμού και μετακομιδής λειψάνων. Το 519 ο Πάπας Όρμίσδας, σε αίτημα του Ίουστινιανού που ζήτησε λείψανα των άγιων αποστόλων και του άγιου Λαυρεντίου, άρνήθηκε και επικαλέστηκε τη συνήθεια της Έκκλησίας της Ρώμης να μην καταταμαχίζουν τα άγια λείψανα. Την ίδια άρνηση πρόβαλε και ο Πάπας Γρηγόριος στην αυτοκράτειρα Κωνσταντία που ζήτησε λείψανο άποστόλου⁴. Επίσης στα Θαύματα του Άγιου Δημητρίου αναφέρεται ότι ο Μαυρίκιος ζήτησε από τον άρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ευσέβιο να του στείλει λείψανο του μεγαλομάρτυρος

Δημητρίου. Την άρνησή του ο άρχιεπίσκοπος δικαιολόγησε με θαύμα που έγινε καλιότερα, όταν προσπάθησαν να σκάψουν το σημείο που πίστευαν ότι βρισκόταν το άγιο λείψανο, για να ικανοποιήσουν παρόμοιο αίτημα του Ίουστινιανού⁵. Η άρνηση στα παραδείγματα που αναφέραμε δείχνει ότι ενώ είχε μεγάλη διάδοση η συνήθεια του τεμαχισμού των λειψάνων, υπήρξε αντίδραση των άρχιεπισκόπων, νομίζουμε, στο να απομακρυνθεί το πολύτιμο λείψανο του πολιούχου άγιου που αποτελούσε προσκύνημα, με σκοπό να μη μειωθεί ή αίγλη, το κύρος και η έλξη που είχε για τους πιστούς ο άρχικός τόπος μαρτυρίου και λατρείας του μάρτυρα. Είναι γνωστό ότι τα μαρτυρια-ναοί που ίδρυσαν οι πρώτοι χριστιανοί αυτοκράτορες στην Κωνσταντινούπολη, μεταφέροντας σ' αυτά λείψανα μαρτύρων, ούδέποτε έφθασαν να έχουν τη λάμψη και τη χαρισματική δύναμη που είχαν τα άρχικά μαρτύρια στον τόπο καταγωγής τους.

Έχουν διατυπωθεί δύο κυρίως διαφορετικές γνώμες για την άρχή της κατάθεσης των λειψάνων, αν δηλαδή παρουσιάστηκε πριν από τον Μ. Κωνσταντίνο ή γύρω στα 380 μ.Χ., όποτε ο έπίσκοπος Άμβρόσιος μετέφερε το σωμα του μάρτυρα Ναζαρίου στο ναό των Άγιων Άποστόλων στο Μιλάνο και στα 386, ύστερα από άπαίτηση του λαού, κατέθεσε τα λείψανα των άγιων Γερβασίου και Προτασίου κάτω από την Τράπεζα της Άμβροσιανής βασιλικής, για να την καθαγιάσει. Και πριν από τη χρονολογία αυτή ο Έφραϊμ ο Σύρος μιλά για κατάθεση λειψάνου και ο Χρυσόστομος και ο Παυλίνος ο Νόλας μιλούν για ιερά λείψανα, άπαραίτητα για τον καθαγιασμό των νέων ναών⁶. Πάντως πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι στο β' μισό του 4ου αί. είχε διαδοθεί σ' όλες τις χριστιανικές χώρες η συνήθεια της κατάθεσης λειψάνων⁷. Τις μαρτυρίες των πηγών επιβεβαιώνουν τα εύρηματα σ' όλο τον χριστιανικό κόσμο⁸.

Η σημαντική διαφορά ανάμεσα στις εκκλησίες

1. Μετακομιδή λειψάνων εικονίζεται στο γνωστό κιβωτίδιο των Τρεβήρων. Ίσως πρόκειται για μεταφορά λειψάνων για τα έγκαίνια του ναού της Άγίας Ειρήνης Κωνσταντινούπολης το 544. Βλ. Α. GRABAR, σ.π. 352.

2. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Όμιλία εις μάρτυρας β (Ρ. G. 49,649) όπου μιλώντας για τα λείψανα αναφέρει άμείωτος ή διαίρεσις άπεναντίας τοίς αίσθητοίς θησαυροίς.

3. ΙΩ. ΜΠΑΡΝΕΑ, σ.π. 75.

4. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, Άκολουθία και τάξεις άγιασμού ύδάτων, έγκαίνιων, όρθρου και έσπερινού, Μικρόν εύχολόγιον, Β' (1955) 91, 56.

5. MIGNE, P.G. 116, 1240.

6. ΙΩ. ΜΠΑΡΝΕΑ, σ.π. 76 κέ.

7. Βλ. πληροφορίες πηγών για κατάθεση λειψάνων Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, σ.π. 87 κέ. Η. DELHAYÉ, Les origines du culte des martyres (1932) 153, 165.

8. Α. GRABAR, σ.π. 351.

τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης εἶναι ὅτι στίς λατινικές χώρες ὄχι μόνον κάθε Ἁγία Τράπεζα καθιερώνεται με λειψάνα ἀλλὰ καὶ ἀντίστροφα ἡ θέση γιὰ κάθε ἅγιο λειψάνο εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα. Στίς ἀνατολικές χώρες κάθε Τράπεζα κατέληξε νὰ ἔχει ἅγια λειψάνα, ὅμως δὲν εἶναι καθόλου ἀπαραίτητο νὰ τοποθετεῖται ὁ τάφος ἑνὸς μάρτυρα κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα.

Ἐπὶ ἤρξαν βέβαια πολλές καθυστερήσεις στὴ γενική ἀποδοχή τῆς συνήθειας αὐτῆς, ὄχι ὅμως ἀντιθέσεις. Ἀνάμεσα στὸν 5ο καὶ στὸν 7ο αἰ., ἡ συνήθεια τῆς κατάθεσης ἁγίων λειψάνων κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα γενικεύθηκε τόσο πολὺ ὥστε ἡ Ζ' Οἰκουμένη Σύνοδος τῆς Νικαίας τὸ 787 μετὸν 7ο κανόνα τῆς καθιέρωσε ὑποχρεωτική τὴν κατάθεση λειψάνων¹. "Ὅσπερ γὰρ τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἀφείλοντο (οἱ εἰκονοκλάστες) ὄφιν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἕτερα ἕνα ἔθη παραλελοίπασιν, ἃ χρὴ ἀνανεωθῆναι, καὶ κατὰ τὴν ἐγγραφὴν καὶ ἄγραφον θεσμοθεσίαν οὕτω κρατεῖν." Ὅσοι οὖν σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἄνευ λειψάνων μαρτύρων ὀρίζομεν ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν γίνεσθαι λειψάνων μετὰ τῆς συνήθους εὐχῆς, ὃ δὲ ἄνευ ἁγίων λειψάνων καθιερωθῶν ναὸν καθαιρεῖσθαι ὡς παραβεβηκώς τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις. Ἀπὸ τὸν Ζωναρᾶ ἔχουμε ἐπίσης τὴν πληροφορία ὅτι ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴν εἰκονομαχία ἡ κατάθεση λειψάνων θεωροῦνταν παλαιὸν ἔθος ποὺ ἀτόνησε τὴν ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχίας².

Εἶναι φανερό λοιπὸν ὅτι ἡ ἐπίσημη καθιέρωση τῆς κατάθεσης τῶν λειψάνων μετὰ συνοδικὸν κανόνα δὲ σημαίνει βέβαια τὴν ἀρχὴν γενικῆς ἐπιβολῆς μιᾶς δογματικῆς πίστεως ἀλλὰ ἀντίθετα τὴν ἀλύψη μετὰ κανονικὸν κύρος μιᾶς παλαιᾶς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης καὶ τὴν κατάρτησιν τῆς διαφορετικῆς καὶ ποικίλης ἀντιμετώπισης τῶν ἐγκαινίων ἑνὸς νέου ναοῦ, μέσα στὴν Ἐκκλησία, ὅπως μᾶς δείχνουν τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ὡς τὸν 8ο αἰ. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ὁμοιομορφία στὸν τρόπο καθιέρωσης τῶν ἐκκλησιῶν δὲν ἐπικράτησε ἀπόλυτα καὶ ἐξαιρέσεις ἐξακολούθησαν νὰ ὑπάρχουν καὶ

στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Ὁ Θεόδωρος ὁ Βαλαμών, τὸν 12ο αἰῶνα, γράφει: *Διαφορὰ μεγάλη ἐστὶν ἐκκλησιῶν καθιερωθεισῶν δι' ἐγκαινίων, ἀνοιξίων καὶ ἐνθρονισμοῦ, χρίσματος τε ἁγίου μύρου καὶ ἀποθέσεως λειψάνων ἁγίων μαρτυρικῶν καὶ τῶν μὴ οὕτως ἁγιασθεισῶν*³.

Τὸ ἐγκαίνιο τῆς βασιλικῆς στὸ ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα σωζόμενα παραδείγματα κατάθεσης λειψάνων στὸν ἐλλαδικὸν χώρον. Μέχρι τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ., ἴσως καὶ τὸν 6ο αἰ. ἀκόμη, ἡ κατάθεση τῶν λειψάνων στοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδας δὲν εἶχε γενικευθεῖ. Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρουμε τὴ βασιλικὴ Α τῆς Νέας Ἀγχιάλου, μνημεῖο τοῦ 5ου αἰ. ποὺ εἶχε ἐξ ἀρχῆς ἐγκαίνιο, ἐνῶ στὴ βασιλικὴ Β, τῆς ἴδιας λαμπρῆς χριστιανικῆς πόλης, εἶναι φανερὴ ἡ ἐπέμβαση ποὺ ἔγινε ἐκ τῶν ὑστέρων γιὰ τὴν προσθήκην ἐγκαινίου. Στὴ βασιλικὴ Γ τῆς ἴδιας πόλης βρέθηκε ἐπίσης σταυροσχημο ἐγκαίνιο. Τὸ μνημεῖο χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα στὴν ἐποχὴ γύρω ἀπὸ τὴ Στάση τοῦ Νίκα τὸ 532 ἢ σύμφωνα μετὰ ἄλλη ἀποψη λίγον ἠνωρίτερα, στὰ χρόνια τοῦ Ἀναστασίου (491 - 518)⁴. Μέσα στὸν 5ο αἰ. ὑπῆρχαν ἀκόμη ναοὶ ποὺ δὲν εἶχαν σίγουρα ἐγκαίνιο, ὅπως ἡ βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων καὶ ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἰλισοῦ⁵. Ἀντίθετα, πρῶιμα μέσα στὸν 5ο αἰ., χρονολογεῖται τὸ ἐγκαίνιο τοῦ τρίκογχου ναοῦ τῆς Ἀκρινῆς, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τετράγωνο λάξευμα στὸ βράχο⁶.

Στὴ Θεσσαλονίκη τὸ ἐγκαίνιο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου θεωρεῖται ἐπίσης ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα κατάθεσης λειψάνου, ἂν δεχθῶμε ὅτι τὸ ἐγκαίνιο εἶναι σύγχρονο μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μαρτυρίου καὶ ὅτι ἡ Ἁγία Τράπεζα καὶ στὸ δεύτερον ναὸ τοποθετήθηκε πάνω ἀπὸ τὸ ἐγκαίνιο μετὰ τὸ αἶμα τοῦ μάρτυρα⁷. Ἐνδιαφέρον θὰ ἔχει καὶ ἡ χρονολόγησις τοῦ ἐγκαινίου τοῦ χριστιανικοῦ

3. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος 84,3.

4. Δ. ΠΑΛΛΑΣ, Les monuments paleochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973 (1977) 47.

5. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ δ.π. 236.

6. ΣΥΓΓ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, 227 - 228.

7. Α. GRABAR, δ.π. 351 καὶ Γ. Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου 59 - 61.

1. ΡΑΛΛΗΣ καὶ ΠΟΤΑΝΗΣ, Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Β (1892) 580 - 581.

2. Ἀλλὰ οἱ εἰκονομάχοι καὶ ἔθη παλαιὰ παραλελοίπασιν. . . τὰ ἐν ταῖς καθιερώσεσιν τῶν θείων ναῶν μὴ γίνεσθαι καταθέσεις λειψάνων ἁγίων. Βλ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ δ.π. 126.

ναοῦ τῆς Ροτόντα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, πού πρόκειται νά δημοσιεύσει ὁ καθηγητής κ. Η. Τογρ.

Τὸ πρῶμο ἐγκαίνιο τῆς βασιλικῆς στὸ ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸ χαρακτῆρα τοῦ κοιμητηριακοῦ ναοῦ σ' ἓνα χῶρο πού φαίνεται ὅτι δημιουργήθηκε μὲ ταφὲς ad sanctos γύρω ἀπὸ τάφο μάρτυρα. Ἴσως

στὸν τάφο τοῦ Ἁγίου Βήματος ἔχουμε μετακομιδὴ λειψάνων, πρόβλημα πού θὰ λύσει πιθανότατα ἡ δημοσίευση τοῦ μνημείου. Ὅπωςδήποτε ὁ ναὸς εἶναι στενά δεμένος μὲ λατρεία μάρτυρα, τοῦ ἴδιου ἴσως πού καθαγίασε μὲ τὸ αἷμα του τὸ ἐγκαίνιο τῆς πανάρχαιας ἐκκλησίας.

Μάρτιος 1982

ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ